

Garść etymologii orientalnych w historii języka ukraińskiego

MAREK STACHOWSKI

Instytut Filologii Orientalnej, Uniwersytet Jagielloński, al. Mickiewicza 9, PL-31-120 Kraków
E-mail: stachowski.marek@gmail.com

(Received: 27 September 2007; accepted: 12 December 2007)

Abstract: Authors of previous studies concerning the Oriental (mostly, Turkish and Tatar) influence upon the Ukrainian language in the majority of cases focused on the presentation of Ukrainian word histories. The Oriental etymon as well as conduits of transmission were all too often almost neglected. However, a good etymological dictionary should be a common production of Slavists and Orientalists. The present article shows some etymologies in which the Oriental background is somewhat closer investigated than it usually is the case.

Keywords: etymology, Turkic linguistics, Slavic linguistics, the Ukrainian language, the Ottoman-Turkish language, the Tatar language

Wprawdzie wielu już autorów interesowało się wpływem języków tureckich na leksykę ukraińską, jednakże nie doczekaliśmy się na razie solidnego słownika historyczno-etymologicznego tych zapożyczeń. Również i niniejsze studium nie może oczywiście – już nawet przez wzgląd na swą skromną objętość – rościć sobie prawa do najogólniejszej choćby syntezy. Ponieważ jednak dotychczas autorzy zwykle ograniczali się do prezentacji historycznego materiału ukraińskiego, co jest bez wątpienia rzeczą ogromnie ważną, powierzchownie jednak traktowali czy wręcz pomijali ustalenie etymonów tureckich i dróg przenikania tych wyrazów, pragnąłbym na tym miejscu przedstawić kilka (nieco dowolnie wybranych) etymologii w postaci próbnych szkiców mniej więcej zbliżonych do tego, czego oczekiwałbym od syntetycznego słownika turcyzmów ukraińskich. Nie ulega dla mnie wątpliwości, że praca taka powinna być wykonana przez co najmniej dwóch autorów, z których jeden skupiłby się na stronie filologiczno-ukrainistycznej/slawistycznej, a drugi – na stronie etymologiczno-turkologicznej/orientalistycznej. Otwartą pozostaje na razie kwestia, w jakim stopniu słownik taki powinien (mógłby?) uwzględniać też szersze, karpатыstyczne tło prezentowanego słownictwa.

Wyrazy ukraińskie podaję poniżej w oryginalnej pisowni zaczerpniętej z literatury przedmiotu, natomiast wyrazy rosyjskie piszę według ich ortografii współczesnej. Przy doborze wyrazów do prezentacji ograniczam się generalnie do podstaw (np. *атамань*), pomijając derywaty (np. *атаманья, атаманство*). Uproszczenia te wynikają częściowo z mojego *credo* redakcyjnego, a częściowo z ograniczonej objętości tekstu i z jego prowizorycznego charakteru.

алтабасовый (XVI w.; THU 104) < **алтабасъ* ‘złotogłów, jedwab przetykany złotem’. – Przymyślnie za pośrednictwem pol. *altambas* (1496) id. < stosm. **altunbaz* ~ *altunbez* id. < *altin* ‘złoto’ + *baz* ~ *bez* ‘materiał, płótno’ (< ar. *bazz* id. < gr. *βύσσοϛ* ‘1. płótno lniane; 2. bawełna; 3. jedwab’) (ALOT 1: 30, STACHOWSKI S. 1995: 161). – O błędnym przekładzie wyrazu tureckiego na język polski jako ‘złotogłów’ zob. ZAŁĄCZKOWSKI 1953: 36n.

аргширь ‘karawana (handlowa)’ (1506; THU 104) < ros. *аргшю* id. (1536; ÈSRJa 1: 84) << tur., np. sttur. *arkyş* id. = ojr. *argyş* ‘towarzysz podróży’ < ptur. **argy-* > współcz. *argy-*, w kirg.: ‘cwałować, jechać cwałem’, czag.: ‘galopować’, tuw.: ‘jeździć, kursować’ (ÈSTJa 1: 172). – Anikin (2000: 95), w ślad za M. Vasmerem (ÈSRJa 1: 84), ostrożnie dopuszcza możliwość pośrednictwa komi (< tur.) *argyş* ‘karawana 5–7 sani zaprzężonych w renifery’ (tzn. tur. > komi > ros. > ukr.) – przypuszczalnie słusznie, gdyż (przynajmniej jak na razie) trudno jest ustalić bezpośrednio źródło tureckie, które by się zgadzało z danymi słowiańskimi i chronologicznie, i semantycznie, i fonetycznie, ponieważ kipczacki odpowiednik tego czasownika brzmi *yrgy-* i znaczy ‘skakać’ (ÈSTJa 1: 172, 62), tak że zapewne istniał pośrednik pomiędzy językami tureckimi Syberii a dialektami rosyjskimi i funkcję tę mógł pełnić właśnie język komi.

атамань ‘dowódca kozaków’ (XVII w.; THU 104) < tat. **otagman* < ptur. **otag* ‘oddział wojskowy’ (> stosm. *oda* ‘oddział’ > *odaman* ‘dowódca’) (STACHOWSKI S. 1995: 161). – Inaczej etymologię tę widzi Dobrodomov (1972): ptur. **otag* ‘oddział’ > pbulg. **vātag* id. + *-man* > **vātagman* ‘dowódca’ > strus. *vatanar* (1294) ~ *votamar*, i dalej z błędną aferezą: > *atamar* (jak w ros. dial. *Апуаса* < *Варуаса* ‘Warszawa’). Nie sposób tu jednak nie wspomnieć o pewnych wątpliwościach: [1] O ile zinterpretowanie *v-* jako prepozycji *в* ‘w; do’, mające być podstawą owej błędnej aferezy, jest wiarygodne w wypadku nazwy miejscowej, o tyle dziwi w wypadku apelatywu będącego nazwą urzędu. Być może raczej trzeba by się tu było dopatrywać hiperpoprawnego tworzenia “formy literackiej” od gwarowej (por. przykład nazwy ospy poniżej), ale dla tak wczesnego okresu to mało prawdopodobne. Nie jest to zastrzeżenie jednak nazbyt ważne, ponieważ tego rodzaju etymologie ludowe rzeczywiście się nieraz zdarzają; [2] W języku czuwaskim brak śladów wyrazu **vātagman*; [3] Sufiks *-man* jest w języku czuwaskim bardzo rzadki i dochodzi właściwie wyłącznie do podstaw werbalnych. Jedynym derywatem denominalnym miałby być według Levitskiej (1976: 135) właśnie wyraz ‘ataman’. Czyli *de facto* nie ma ani jednego przykładu na denominalne użycie tego sufiksu w innym wyrazie, co mogłoby wesprzeć wizję Dobrodomova. Tym bardziej, że wyraz w znaczeniu ‘ataman’ brzmi po czuwasku *utaman*, a Levitskaja (1976: 135) pisze o nim: «от *uta* < **ata* ‘ojciec’» – jest to oczywiście etymologia ludowa nawiązująca do współcz. ogtur. *ata* ‘ojciec’ (o czym zob. też niżej) i nieuwzględniająca świadectwa innych języków tureckich. W rzeczywistości: czuw. *utaman* < tat. *utaman* < **otaman* (< **otagman*) > strus. (v)*otamar* ~ (v)*atamar* (tj. z ewentualną wtórną protezą *v-* na gruncie dialektów rosyjskich, jak w parze: ros. lit. *óena* ‘ospa’ = dial. *óócna* id.). – Również E. N. Šipova (1976: 41) chce wyprowadzać wyraz *ataman* < *ata* ‘ojciec’ + suf. *-man*,

czyli też ignorując świadectwo staroosmańskie. Dobrodomov (1972: 110) przytacza jeszcze inną etymologię ludową, ale też opartą na tym samym powierzchniowym skojarzeniu brzmieniowym form współczesnych: oto jakiś Tatar miał o sobie jako przywódce powiedzieć: *Ata men (man)* ‘Отец (батько) я’ Różnica w wokalizmie pomiędzy *men* ‘ja’ a *-man*, jak widać, nie zniechęciła autorów tej etymologii. – J. Tymčenko w swoim słowniku (cyt. za THU 104) proponuje kompozycję: *ata* ‘ojciec’ + *toman* ‘éma, 10 tysięcy [wojska]’, która jest jednak całkowicie sprzeczna ze składnią złożzeń nominalnych w językach tureckich, dopuszczających jedynie **toman ata(sy)*. – O pol. (< osm.) *oda* ‘chorągiew, pułk janczarski’ zob. STACHOWSKI S. 2005: 209. – Pol. *ata-man* < ukr.

бадавѣя ‘turecka rasa koni’ (XVI w.; THU 104) = pol. *badawija* (1603) ~ *bedawija* (1497) ‘pełnokrwisty koń arabski’ < stosm. *badavî* ~ *bedevî* id., dosł. ‘1. Beduin; 2. beduiński’ < ar. *badawī* id. (STACHOWSKI S. 1995: 161, TIETZE 2002: 302n.). – Suf. *-ija* sugeruje drogę zapożyczenia poprzez języki bałkańsko-słowiańskie.

балванский ‘pogański’ (1621; THU 104) < **балванъ* ~ *болванъ* ‘posąg bożka pogańskiego’ (THU 105) = ros. *болван* id., pol. *balwan* id. < psłow. **bъlvanъ* ~ **bal(ъ)vanъ* ~ **bolъvanъ* (ĖSRJa 1: 186; BORYŚ 2005: 21) << sttur. *balbal* ‘z grubsza ociosany kamień w kształcie tułowia z głową i reliefowo zaznaczonymi rękami, przedstawiający pokonanego wroga; kamienna baba’. – Konkurencyjna etymologia (< kazach. *palvan* ~ *balvan* ‘bohater’ < pers. *pahlivān* id. [ČERNYCH 1993: 101]) jest nieprawdopodobna, gdyż dane kazachskie nie mogą być z przyczyn choćby chronologicznych podstawą postaci prasłowiańskiej, nie mówiąc już o różnicy semantycznej. – O ros. dial. *балбан* zob. ANIKIN 2000: 114.

бачмага ‘rodzaj obuwia’ (XVII w.; THU 104) = współcz. ros. *баумák* id. < osm. tat. *bašmak* id. – Dalsza etymologia dyskusyjna, zob. ĖSTJa 2: 94.

баши ‘pasza’ (1597–1599; THU 104) < stosm. *baša* ~ *paša* id. (STACHOWSKI S. 1995: 162) < **batša(h)* ~ **patša(h)* [por. osm. (PLOT, Nr 377) *batišah* (1455–1456), *badiša* (1546), *patiša* (1603), *padšah* (1668) – zwłaszcza ta ostatnia postać, wymawiana de facto *patša(h)*, choć poświadczona w języku osmańskim później niż w ukraińskim (por. w tym kontekście pol. *basza* z 1615 r., STACHOWSKI S. 1995: 162), najlepiej oddaje rzeczywistą potoczną wymowę turecką] < osm. lit. *padišah* (1591) ‘sułtan’ < pers. *pād(e)šāh* ~ *pād(e)šāh* id. (PLOT, Nr 377). – Słabe artykulacyjnie tur. *-h*, nieraz niesłyszane w ogóle przez Słowian, może wypaść już na gruncie perskim, gdzie wówczas wyraz pisany jest wręcz *پادشا*, tj. *pād(e)šā*. – Inne etymologie, jak np.: < *baš aga*, dosł. ‘główny aga’ (ABL 797) itp., nie uwzględniają danych filologicznych i stąd mają charakter ludowo-etymologiczny. – Ze słuszną krytyką dawnej (ale powtarzanej czasem i dzisiaj) myśli o kontaminacji osm. *padišah* z osm. *baš* ‘1. głowa; 2. kierownik, szef’, co miałyby być przyczyną powstania wariantu *baša* obok *paša*, wystąpił już T. Halasi-Kun (1940), tłumaczący zmianę *p-* > *b-* alternacją *p-* ~ *b-* na gruncie tureckim. (Warianty osmańskie typu *badiša* [zob. wyżej], nieznanne jeszcze T. Halasi-Kunowi, tym bardziej wykluczają wiarygodność kontaminacji z *baš*.) Dziś można pójść dalej w tym objaśnieniu. Języki oguzyjskie przeprowadziły udźwięcznienie wybuchowych w nagłosie, który to proces szczególnie aktywny był, jeśli następna spółgłoska w wyrazie była dźwięczna, toteż w dialektach anatolijskich postać typu *pad(i)ša(h)* > *bad(i)ša(h)* (por. np. DOERFER 1969: 254n., 262) O tym, że wariant z *p-* jednak się w języku utrzymał, zadecydowały trzy okoliczności: [1] po ściągnięciu się postaci wyjściowej do *باشه bāšā(h)* (HALASI-KUN 1940: 100) następna spółgłoska była bezdźwięczna, co nie sprzyjało udźwięcznianiu nagłosowych, a nawet bywało, że następował regres i już udźwięczniona

znowu się ubezdźwieczniała (DOERFER 1969); [2] język osmański używany był przez inteligencję osmańską, a ta znała język arabski i perski, więc wiedziała, że wymowa ludowa z *b-* jest etymologicznie niepoprawna; [3] inteligencja osmańska świadomie unikała wymowy typowej dla warstw prostych (nawet jeśli była ona etymologicznie poprawna, np. w wyrazach rodzimych bądź zapożyczeniach tak dawnych, że mających w języku *de facto* status wyrazów rodzimych, np. *elma* ‘jabłko’ zamiast anat.-tur. i ogtur. *alma* id.), więc również z przyczyn socjolingwistycznych preferowała tu *p-*. – Innymi słowy: wariant *baša* oddaje wymowę anatolijską, tj. ludową, natomiast wariant *paša* – potoczną wymowę stambulską.

безмѣнь ‘bezmian, waga przesuwnikowa’ (1396; THU 104) = ros. *безмѣн* id. (> pol. *bezmian* id.) < **besmān* (> stczuw. **besmen* > współcz. czuw. *pasman*, miara wagi zboża) < pers. *vaznān*, pl. (-*ān*) < **vazn* < ar. *wazn* ‘odważnik’ (STACHOWSKI M. 2006). – Co do semantyki por. ros. *вѣс* : *вѣсѣи*. – Postać **besmān* występowała przypuszczalnie w jakimś języku kipczackim, ale jego bliższa identyfikacja nie jest nam na razie znana.

бесурманинъ ‘bisurmanin, poganin’ (przed XVIII w.; THU 105) ~ **бѣсурманъ** id. (THU 105) < pol. *bisurmanin* (1615) ~ *besserman* (przed 1575) ‘1. muzułmanin; 2. Turek’ < pot. stosm. *büsürman* id. < pers. *muslimān* id., pl. (-*ān*) < ar. *muslim* ‘muzułmanin’ (ALOT; PLOT, Nr 325). – Ze względu na obecność sufiksu *-in* wyraz ukraiński nie < ros. *басурман* id.

богатырь ~ **богатырь** ‘bohater’ (XVII w.; THU 105) = ros. *богатырь* id. = pol. *bohater*. – Za źródło zazwyczaj uważa się stosm. *bahadır* ~ współcz. tur. *bahadır* ~ tur. dial. *bātur* id. = tat. *bahadır* [sic!] id., itp. (? < pers. *bahādur* id.) < mong. *bayatur* id. Jednakże dokładniejsza etymologia, możliwie precyzyjne ustalenie drogi wędrówki oraz problem etymologii konkurencyjnych wymagają dalszych ustaleń. Wyraz na pewno zasługuje na osobną monografię. – Dla pełniejszej informacji zob. ÉSTJa 2: 82 i dalszą literaturę w EREN 1999: 33.

заба ‘grube białe sukno’ (1657–1674; THU 105) < tat. **gaba* = osm.-tur. *aba* ‘1. gruby materiał wełniany; 2. kurtka lub płaszcz z takiego materiału’ < ar. ‘*abā*’ ‘kurtka z grubego materiału wełnianego’. – Ukr. *z-* wyraźnie świadczy o zapożyczeniu tego wyrazu z języka tatarskiego, ponieważ gardłowa spółgłoska ar. ‘- (ajn) > tat. *g-* ~ osm. *∅-*, por. np. tat. *gasyj* ‘przestępca’ = osm. *asī* ‘buntownik, powstaniec’ < ar. ‘*asij* id. (ALOT 1: 20); tat. *gaziz* ‘drogi, miły’ = osm. *azīz* id. < ar. ‘*azīz* id. (ALOT 1: 24). – Wygłosowa krtaniowa hamza ar. ‘-’ jest i w tatarskim i w osmańskim opuszczana. – Pol. *haba* (2. poł. XVII w.) ‘płaszcz z grubego białego sukna’ jest raczej zapożyczeniem < ukr. < tat. niż bezpośrednio < tat. Natomiast pol. *chaba* (1696) id. albo oddaje ogólnopolską wymowę kresowego *h-* (i wówczas: *chaba* < *haba* < ukr. < tat.) albo powstało przez wtórne dodanie *ch-* na gruncie polskim do osm. *aba* (STACHOWSKI S. 1995: 164), por. pol. ludowe *Chameryka* ‘Ameryka’.

кайданы ‘kajdany, pęta, okowy’ (XVI w.; THU 106) > strus. *кайданы* (XVI w. > współcz. ros. *кандалы* id. (ČERNYCH 1993: 373) < ?osm., ?tat. **kajdany* < ar. *qaydāni*, dual (-*āni*) < *qayd* ‘1. pętla, wiązanie. 2. ograniczenie’. – Pośrednikiem był zapewne jakiś język turecki (akcent na wygłosie w rosyjskim!), ale dotąd nie udało się w żadnym znaleźć odpowiedniego poświadczenia w źródłach. – Pol. *kajdany* bezpośrednio < osm. lub < ukr. (< ?osm., ?tat.) > strus.

кеца ‘1. grube sukno; 2. płaszcz, chałat, fartuch’ (1727–1753; THU 106) < stpol. *kieca* ‘grube wierzchnie okrycie męskie’ (XVI w., ale już w XV w.: *kiecka* ‘długa wierzchnia szata, fartuch ochronny’; BORYŚ 2005: 228) < **kiecza* (por. pol. *kiecze* [1678] ‘czapka janczara’; STACHOWSKI S. 2005: 164) < osm.-tur. *keče* ‘1. pilśń; 2. koc z pilśni; 3. czapka

janczarska' (1680; STACHOWSKI S. 2005: 164). – Przyjęta tu droga rozwoju zgodna jest z chronologią poświadczeń polskich wobec ukraińskich i pozwala ponadto łatwo wyjaśnić zmianę osm. -č- > pol. -č- ~ -c- mazurzeniem, przy czym zgadza się ona też z faktem, że postaci z -č- i z -c- znane są na gruncie polskim, ale nie ukraińskim. Inaczej natomiast Boryś (2005: 228), który za pierwotną postać polską uznaje (zgodnie z chronologią poświadczeń na gruncie polskim) wariant *kieca*, i dalej: < ukr. < tur., co jednak nie tłumaczy do końca obecności postaci z -č- w języku polskim. Rzecz cała wymaga dalszego doprecyzowania. – Wyraz ukraiński wbrew Tymčence (THU 106) nie pochodzi od węg. *kecse* 'gruby koc', gdyż: węg. < osm. > pol. > ukr.

кутась 'ozdobny frędzel' (1653; THU 107) = ros. *кымác* id. < osm. *kutaz* 'ozdobny frędzel, zwłaszcza na głowie lub szyi konia' (VEWT 305) < ogólnotur. *'amulet przynoszący szczęście' < pthur. **kut* '1. siła życiowa; 2. dusza; 3. szczęście'. – Przegląd wariantów tureckich w ÈSTJa 6: 175. Co do semantyki zob. ÈSTJa 6: 175 i ŠČERBAK 1970: 194. O sufiksie tur. -z (jak *ikiz* 'bliźnięta', *biz* 'ostrze') zob. np. FRANKLE 1948: 94n. – Współczesny pol. *kutas* 'penis' (już w 1690 r. derywat wsteczny *kut* 'penis u konia' [SEJP 3: 442] – zbieżność brzmienia z etymonem pratureckim czysto przypadkowa) < 'frędzel'. – Kierunek zapożyczania między polskim, ukraińskim a rosyjskim niepewny.

чуга(й) 'palto' (przed XVIII w.; THU 109) = pol. *czuha* (XVI w.) ~ *cu(c)ha* (współcz. dial.) 'rodzaj ciepłego płaszcza' (? < węg. *csuha* [1496] 'odzienie wierzchnie' ~ [1763] 'płaszcz' [EWU 1: 233]) < tat., osm. *čuha* '1. materiał wełniany; 2. płaszcz wełniany' (STACHOWSKI S. 1995: 163) < pers. *čoxā* id. (PLOT, Nr 90). – Dla postaci bez -j możliwe pośrednictwo węg. *csuha* (jak chce SEJP 1: 109), ale nic na nie w sposób konieczny nie wskazuje i nic nie wyklucza zapożyczenia bezpośrednio z języków tureckich, toteż niezrozumiałe są motywy niedopuszczającego dyskusji sformułowania w SEJP (1: 109): "Z węg. *csuha* [...] (wyraz tur.-tat. *čuha*)". – Wariant z -j na pewno pochodzi < tat., gdzie -j jest sufiksem deminutywnym. – Innymi słowy: ukr. *чуга* (? < węg.) < tat. lub osm.; ukr. *чугаї* < tat. – W języku polskim obok *czu(c)ha* musiał istnieć też wariant **ciucha*, skąd pl. **ciuchy*, z którego w początkach XX w. wyabstrahowano *ciuch* 'fatałaszek, jedna sztuka odzieży' (SEJP 1: 104).

Ponadto w THU na podstawie źródeł ukraińskich zaliczono do grupy turcyzmów następujące wyrazy, które jednak turcyzmami nie są:

кордь 'szabla, pałasz' (1573; THU 106) = pol. *kord* (XIII w.) 'krótki miecz' < węg. *kard* [kã-] 'szabla, miecz' (SEJP 2: 480) < alañ. *kard* '1. nóż; 2. szabla' (EWU 1: 697).

оршакъ '1. tłum; 2. świta, konwój, pochód' (1599; THU 107) < pol. *orszak* 'pochód' < węg. *ország* '1. państwo, kraj; 2. ludność; 3. władza, siły rządzące' ~ (dawn.) *uraság* || *uruszág* (XII w.) '1. majątek ziemski, dwór; 2. pan, dziedzic'. – Przypuszczalny rozwój semantyczny: węg. 'dwór' > pol. *'dworzanie, wielcy panowie' > 'orszak = pochód wielkich panów' (por. BORYS 2005: 396).

шабля 'szabla' (przed XVIII w.; THU 110) < pol. *szabla* < węg. (? < kipcz.) < tung. *seleme* id. < sele 'żelazo'. – Dokładniej zob. STACHOWSKI M. 2004 passim.

Literatura

ABL = YEĞİN A. et al.: *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik büyük lûgat*. İstanbul, 1997.

ALOT = STACHOWSKI S. *Studien über die arabischen Lehnwörter im Osmanisch-Türkischen*. T. 1–4. Wrocław, 1975–1986.

ÈSRJa = ФАСМЕР М. *Этимологический словарь русского языка*. Т. 1–4. Москва, 1986–1987.

- ÈSTJa = СЕВОРЯН Э. В. *Этимологический словарь тюркских языков*. Т. 1–. Москва, 1974–.
- EWU = BENKŐ Lóránd (Hg.): *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*. Bd. 1–2. Budapest, 1993–1994.
- PLOT = STACHOWSKI S. *Osmanlı Türkçesinde Yeni Farsça alıntılar sözlüğü / Wörterbuch der neupersischen Lehnwörter im Osmanisch-Türkischen*. İstanbul, 1998. [Przedruk serii artykułów pt. “Studien über die neupersischen Lehnwörter im Osmanisch-Türkischen”. *Folia Orientalia* 14–20 (1972–1979).]
- SEJP = ŚLAWSKI F. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. T. 1–5. Kraków, 1952–1989.
- THU = FAŁOWSKI A. Turcyzmy w słowniku historycznym języka ukraińskiego J. Tymczenki. In: SIEMIENIEC-GOŁAŚ E., POMORSKA M. (ed.) *Turks and Non-Turks. Studies on the History of Linguistic and Cultural Contacts*. (Studia Turcologica Cracoviensia 10.) Kraków, 2005. 103–111.
- VEWT = RÄSÄNEN M. *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türk Sprachen*. Helsinki, 1969.
- ANIKIN 2000 = АНИКИН А. Е. *Этимологический словарь русских диалектов Сибири. Заимствования из уральских, алтайских и палеоазиатских языков*. Москва–Новосибирск, ²2000.
- BORYŚ 2005 = BORYŚ W. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków, 2005.
- ČERNYCH 1993 = ЧЕРНЫХ П. Я. *Историко-этимологический словарь современного русского языка*. Т. 1. Москва, 1993.
- DOBRODOMOV 1972 = ДОБРОДОМОВ И. Г. Атаман и гетман. *Русская речь* 1972/5: 110–114.
- DOERFER 1969 = DOERFER G. Ein altosmanisches Lautgesetz im Kurdischen. *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 62 (1969): 250–263.
- EREN 1999 = EREN H. *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. Ankara, ²1999.
- FRANKLE 1948 = FRANKLE E. *Word Formation in the Turkic Languages*. New York, 1948.
- HALASI-KUN 1940 = HALASI-KUN Tibor. Osmanisch paša ~ ungarisch baša. *Annali dell’Istituto Superiore Orientale di Napoli*. Nuova Serie 1 (1940): 97–102.
- LEVITSKAJA 1976 = ЛЕВИТСКАЯ Л. С. *Историческая морфология чувашского языка*. Москва, 1976.
- ŠČERBAK 1970 = ЩЕРБАК А. М. *Сравнительная фонетика тюркских языков*. Ленинград, 1970.
- ŠIROVA 1976 = ШИПОВА Е. Н. *Словарь тюркизмов в русском языке*. Алма-Ата, 1976.
- STACHOWSKI M. 2004 = STACHOWSKI M. The Origin of the European Word for Sabre. *Studia Etymologica Cracoviensia* 9 (2004): 133–141.
- STACHOWSKI M. 2006 = STACHOWSKI M. Persian Loanwords in 18th-Century Yeniseic and the Problem of Linguistic Areas in Siberia. In: KRASNOWOLSKA A., MACIUSZAK K., MEKARSKA B. (ed.) *In the Orient Where the Gracious Light...* (Festschrift A. Pisowicz.) Kraków 2006. 179–184.
- STACHOWSKI S. 1995 = STACHOWSKI S. Osmanisch-türkische und tatarische Lehnwörter im Polnischen und ihre Bedeutung für die türkische Wortgeschichte. In: KELLNER-HEINKELE B., STACHOWSKI M. (Hg.) *Laut- und Wortgeschichte der Türk Sprachen*. Wiesbaden, 1995. 155–171.
- STACHOWSKI S. 2005 = STACHOWSKI S. *Glosariusz turecko-polski*. Kraków, 2005.
- TIETZE A. 2002 = TIETZE A. *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugatı*. Т. 1. İstanbul–Wien, 2002.
- ZAJĄCZKOWSKI 1953 = ZAJĄCZKOWSKI A. *Studia orientalistyczne z dziejów słownictwa polskiego*. Wrocław, 1953.